

HAGYOMÁNY

A Lehel kürt eredetéről

A Jászság egyetemleges nemességhez való joga volt az a tétel, amit a Jászság nagy történetírója, Gyárfás István képviselt még a XIX. század végén. Sőt elmondhatom, hogy ő dolgozta ki ezt a szemléletet történeti források magyarázatával, egészen addig a pontig, amíg el nem akadt. De nem lehetett tovább képviselni ezt a felfogást a Jászság 1703-ban történt ügynevezett elzálogosításánál, hiszen az elmúlt évtizedekben Kis József a levéltári anyag alapján kénytelen volt helyesbiteni a fogalmakat. I. Lipót a Jászság feletti földesúri jogot adta el a Német Lovagrendnek. Nem elzálogosította a Jászságot, erről szó sem volt és csak később engedte meg Mária Terézia, hogy magukat visszaválthassák – de továbbra is a korona számára. Időközben gazdát is cserélt a Jászság földesúri joga, a pesti Invalidusok Háza váltotta magához 1736-ban.

Kis József kötete magától értetődő volt, mert Györffy György a történeti földrajz forrásait tanulmányozva hiányolta, hogy nincs terület-megjelölés a jász privilégiumnak nevezett, 1323. március 8-án kelt oklevelében, amely egyáltalán nem ad nemességet, ellentétben a fél évszázaddal korábban kelt kun privilégiummal. Pusztán csak kivett egyes jászokat és társaikat a földesúri hatóság alól. Jász területnek később az számított, amit jász módon birtokoltak, azaz nem függött földesúrtól és a királynak adózott.

Honnan merülhetett föl mégis a Jászság nemességének a gondolata a XVII. században? Úgy, hogy változtak a viszonyok. A csekély lélekszámú jász népesség beolvadt vagy elpusztult a török harcokban, viszont a török hódoltság nyugalmasabb utolsó évtizedeiben betelepült a Jászság a felvidékről, az akkori ún. Királyi Magyarországról. Ezt a nevek mutatják. Csakhogy ezek általában ismert nemesi nevek és nem is fogadhattak be szökött jobbágyot. A magyarázat egyszerű, bár nem gondolnak rá a területi forráskutatás nehézségei miatt. A felvidék nemesi népfőlösege települt szabad földre.

Ezek után magától értetődő a töröktől visszafoglalt Jászság földrajzi leírásával foglalkozó Bonbardi bizalmaskodó híradása arról, hogy a jászok a Lehel kürtjét olyan családi ereklyének tekintik, amelynek őseről nincs oklevél, a családnak nincs nemeslevele. Kioktatja a jászokat, hogy okosabban tennék, ha belátnák, hogy ez hihetetlen. Viszont a nemeslevelek tömeges kibocsátása ebben a korban éppen ezt a hiányt akarta pótolni a társadalomban. Magyarországon a nemesség aránya 12-15 % volt vármegyénként, sőt több, míg Franciaországban a forradalom előtt alig 1,5-5 %. Másrészt ha Bonbardi a tudós történeti kritika magaslátán állt volna, talán kérdéses lenne az adata, de így csak a jász környezet egykorú naivitását tanúsítja és vele azt, hogy akkoriban mit tudtak a Lehel kürtjéről.

A kürt pedig bizony nemrég tűnt fel a Jászságban. Ezt a jász pecsétekről tudjuk. Az első kürtös pecsétet 1642-ben vették, a másodikat 1645-ben, de csak 1667 áprilisa és 1671 augusztusa között használták annak a nevezetes jász kapitányi birtokadományának az ügyében, amit nem akartak elfogadni. Sőt még ebben az ügyben sem merték mindig használni a kürtös pecsétet. A semleges pecsét a jászberényi ferencesek pecsétjét vette alapul – keresztet tartó kar –, mert a ferences épület volt a török időkben a jászberényi palánk épülete. 1650-ből ismert még egy régebbi pecsét, rajta a Kunság címeralakja, felegyenesedő oroszlán csillaggal, még korábban pedig egyszerű kereszt pecsétet használtak a XV. századtól kezdve, hogy az oklevelekben addig filiszteusnak nevezett pogány jászok felvették a kereszténységet.

De hát miről van szó tulajdonképpen? Azért féltek Petheő János nevezetes kapitányi birtokadományától, mert ha a király elismeri Petheő János nemességét és vele értelemszerűleg a családi ereklye hitelét, akkor elismeri Petheő János földesúri jogát a Jászság tényleges területe

fölött, mivel Petheő János a Káta nemzetségből származott. A jász puszták a XIII. század előtt Káta-puszták voltak, amit helynévtopográfia mutat. A Kátákat körülvevő 100 km átmérőjű besenyő helynévgyűrűn belüli, csaknem lakatlan területet már Szent István három vármegyébe osztotta szét. Ahelyett, hogy a Káták megyeszékhellyé válhattak volna, Pest megye periferiájára kerültek, Szolnok megye kisebb darabot kapott, a terület fontosabb Heves megyei részét pedig messzi idegenből, Abaújból merték csak kormányozni. Még Pata vármegyét se szervezték meg, pedig ennek a tervnek az emlékét külön főesperesség őrzi.

Ebből értjük meg, hogy a kürtereklyét tulajdonképpen a Jászság fölötti földesuraság szimbólumának tekintették és kisajátították a privilégium hiányosságának kipótlására. Ezt elárulja az, hogy nemesi címeralakot használ a nem nemes Jászság.

De hát itt ködbe vesznek a gondolatok, csak a néprajztudomány módszere segít ki. 1642–1645 táján még a 250–300 éves mesés emberemlékezet határán volt az 1323 előtti Káta-puszták emléke. Petheő János ellen a Jászság részéről Pernyész Andrást léptetik föl, mintha a Jászság nevében ő tiltakozna saját örökségének elidegenítése ellen. A Petheő és Pernyész név a jász privilégium kibocsátása utáni hetekben kelt oklevélben szerepel egymás mellett – csendes tiltakozás az alföldi Káta-területet terhelő jász privilégium kibocsátásakor a Somogy megyei legfőbb Káta nemzetségi birtok, Osztopán röviddel előbb történt elkobzása ellen. Ezt a híres oklevelet ismerte a Jászság-kutatói tapasztalat, hogy az oklevelek híre volt, sőt ha erre az oklevélre olyan ügyben hivatkoznak, amelyben a Lehel kürtöt szerepeltetik, akkor ezt tekintették mintegy a Lehel kürt alapító oklevelének.

A nagy nehézség abban áll, hogy jogilag rendezetlen háttérbe ütközünk, amelyről nem szívesen vesz tudomást a kutatás. Nem csak Petheő János családfájának a hézagairól van szó. Ha Pernyész András tiltakozást akar bejelenteni a Jászság nevében Petheő János beiktatásakor, akkor nemesi jogot akar gyakorolni a Jászság és csak a hivatalos közegek jóindulatán, valamint Pernyész András körültekintésén múlott, hogy nem vették fel az oklevélbe a Jászság nemtelenségét, ami eleve elvágtatja volna a jász jogfejlődés útját. Később ugyanis, Mária Terézia idejétől kezdve 1848-ig, nádori főkapitányi intézkedések rendszere épített ki a Jászság egyetemleges nemességéhez hasonló jogokat anélkül, hogy az egyetemleges nemességet ténylegesen elnyerte volna. Korábban, a XVIII. század eleji országgyűlések még csak jóindulattal – bár

meglepő módon tévesen – tették magukévá a Jászság jogi igényeit, hiszen a privilégium hiányos.

Másrészről a XVII. századi történeti köztudatot tanúsítja a Petheő és Pernyész név találkozása a nevezetes ügyben, de naiv a háttérben álló oklevélre történő hivatkozás, mert – úgy, ahogy Bonbardi írja –, nincsenek hézagmentesen visszavezethető oklevelek. Van viszont egy kivételes biztosíték az ügyben, ez pedig maga a kürt. A kürt eredete a Bonbardi által tanúsított, ugyancsak tényként kezelhető történeti köztudat szerint oklevél nélküli családi ereklye, tehát összeférhetetlen már eredetzetéssel, mint amivel a jelzések összekapcsolják, azaz kizárólag Petheő János ősi nemességét elismerő jász kapitányi birtokadományával fér össze. Ez igazolja a kürt hitelességét és Petheő János családi eredetét is.

A kürt korai írásos említései (1682, 1703, 1718, 1722) a kürtöt Lehel jász kapitánynak tulajdonítják, aminek értelme Bonbardi szerint az, hogy népiesen Lehel leszármazottjának tekintett jász kapitányi családé. Ezt a családi ereklye-felfogást semlegesíti és alakítja át tudós mesévé Molnár Ferenc 1788-ban, majd a Tudományos Gyűjtemény tárcája cáfolja egyszerű kijelentéssel 1817-ben, amikor a Petheő család egyes tagjai visszaperelték az adománybirtokot – sikertelenül. Molnár Ferenc népszerű művének 1823. évi kiadásának bevezetésében a tudós jász kapitány, Horváth Péter talált kitérő fogalmazást a kürt eredetének lepezésére. A kürtöt mindig Jászberényben őrizték. Gyárfás István 1883-ban még arra kényszerült, hogy kihagyja a kürt előkerüléséről szóló híradást, és megcsönkítva közölje a kürt kiadását elbeszélő egykorú verset. Blénessy János a XX. században már tárgyi és időkorlátokat nem ismerő mesévé formálta az emlékeket. Ezzel áll szemben a jász történelem megítélését meghatározó néhány alapdokumentum tanulása, amelyeket idéztünk. Ezek a privilégium, Bonbardi adata és az adomány-ügy iratai, de a névanyag is az alapmegítéléshez tartozik.

A Lehel kürt ügye az elsüllyedt magyar történelemnek mindössze egy alig mutatkozó, alig felszínre kerülő darabja, de az összefügg az egész magyar társadalom íratlan belső történetével, aminek kulcsa pedig nem más, mint a leszármazás számon tartása, hogy mindenki menekülhessen attól, hogy semmibe vegyék. A múlt konzervatív volt, modern anakronizmus azt hinni, hogy a múlt kitérhető az elől a történelmi kényszer elől. A történeti kutatás hiányos írott források alapján nagy munkával támpontokat keresve vagy más esetekben nem is képes megbirkózni ilyen kérdések tisztázásával, noha azok egészében reálisak és az egész alapszemléletet meghatározzák. *A Lehel kürt ügyének jelentősége az, hogy eredetileg egy számottevő tömb reklamáta az országban saját középkori nemességének elismerését* – legalább olyan torzításokkal, ahogyan lehetségesnek vélték.

Beöthy György

Szent Katalin a horvát apokrifokban

Az igen népszerű Szent Katalint a népi vallásos imákban a magyarországi horvátok *Isten első vértanújának* nevezik, akit keresztény vallása miatt Maximilián császár tizenkét napon át tartó kínvallatásnak alávetve kerékbetörtetett. VII. Orbán pápa bullájáig 1642-ig, november 25-e a vértanúhalált halt szűz, Szent Katalin tiszteletére tartott ünnep volt.

Szent Katalin, Szent András, Szent Borbála, Szent Bertalan és Szent Margit keresztény vértanúk át meg átszövik a középkori horvát, valamint a későbbi népi vallásos költészetet. Az ökeresztény vértanúkról szóló legendák alaptartalma tipikusnak és lényegében azonosnak mondható. A keresztény vallásra tért szüzek tisztasági (szüzességi) fogadalmat tesznek és azt a legnehezebb körülmények között is betartják: börtön, kínvallatás, halál ellenére is.

A hazai horvát népcsoportoknál talán még majdnem mindenütt gyűjthetők a Szent Katalinról szóló apokrif imák, amelyek nem mentesek a naturalisztikus leírásoktól, a metaforáktól, az alliterációktól, a lírai jelzőktől, és más költői képektől. Valójában, az apokrif ima narratív előadásmódja ritmikus-recitatív verssorokban nyert megformálást.

Szent Katalin életéről szóló latin nyelvű történet prózai változata már a XV. századtól ismert. A horvát kutató *Vatroslav Jagić* úgy tartja, hogy a szentről szóló legendák prédikációk útján terjedtek el. A horvátok a középkorban Szent Katalinról egy prózai és egy verses változat-

tal rendelkeznek. A legenda szerint Katalin az alexandriai Maximilián császár egyik pogány szentélyébe betérve felhívja az egybegyűlteket, hogy vegyék fel a kereszténységet és egy tudós hitvitában ötven bölcsét rábírra, hogy vegyék fel a kereszténységet. Katalin börtönbe kerül, ahol tizenkét napon át kínzásoknak vetik alá kereszténységéért, ahol egy angyal látja el lélemmel és itallal.

Egy másik zágrábi kutató *Maja Bošković* nem tartja lehetetlennek a nyugati vándor énekek közvetítő hatásának kizárását sem, akik a Szent Katalinról szóló szövegek eredetét, azaz a történetet párbeszéd formában Franciaországból hozták el az isztriai horvátok közé. A neves magyar néprajzkutató, *Dömötör Tekla* a magyar verses variánst úgy szintén francia átvételnek tartja.

A horvát legenda-ének poétikájában eltávolodik a középkori irodalomtól, üdén és impresszív hatással bír a hallgatóra. A muraközi horvátok balladában éneklük meg a szent szűz történetét, aki nem kíván férjhez menni egy fiatal királyhoz, minek következtében kerébe török.

A somogyi és a baranyai Dráva menti horvátok Szent Katalinról szóló apokrif imái naturalisztikusan és kötetlen, mondhatni tanulatlan, versben írják le a szűz kínvallatását, azaz öt-, hat-, hét- nyolctagú rimes formában, amely legvégül prózai sorokban nyer befejezést. A népi imádság legszebb két variánsát Lakócsán *Fucskár Vincétől* jegyeztem le, amely fordításban így hangzik:

*Szent Katalin,
Ostorral ostorozott,
Vesszővel vesszőzött,
Kerébe törött
Kérdi az angyalt:
„Hol van az a keskeny gyalogút,
Hadd menjek azon el a hideg vízre,
Hadd mossam ott a bűnös lelket.”
A kakasok kukorékolnak:
Megszületett Jézus.*

*Eljött a szent Három Király
Három levelet hoztak:
Egyikük aranyat,
Másikuk tömjént,
A harmadik drága Jézusunkat.
Máris mondja drága Jézusunk:
„Aki engem napjában háromszor megemlítené
Szép ajándékot kapna tőlem:
Kinyitnám előtte a mennyek kapuját,
A pokolét becsuknám, örökkön, örökké, ámen.”*

Szent Katalin egy másik lakócsai (Somogy megye déli része) horvát apokrif imában a vértanúhálált halt Szent Borbálával, valamint Szűz Máriával együtt egy angyal védőszárnyai alatt jelenik meg, akik segítenek az égi keskeny gyalogúton a lelkek mennyországba való juttatásában.

A baranyai, bácskai, Pest környéki horvátok imáiban más motívumok is előkerülnek: Katalin töviskoronával való megkoronázása, a hirtelen előállott nehéz helyzetben (tűzvész, vízbe fúlás, ártó, veszett kutya, démonikus tündérek stb.) a bajbajuttatót nem hagyja utolsó áldozás nélkül meghalni, onnan kiment, ezáltal a mennyországba kerül.

Ikonográfiai megjelenítése: a templomok freskóin hóna alatt egy kereket tart, amelyből éles kampók állnak ki, valójában attribútumát, kínvallatásának (kerékbetörés) eszközével ábrázolják.

Frankovics György

Több nemzet hőse: Dunyov István

Dunyov István (1816–1889) a XVIII. században a Temes megyei Vingára telepített bolgárok leszármazottja. Apja csak bolgár és román nyelven beszélt, bezzeg a fia szerb, román, német, angol, spanyol, portugál, francia nyelven is megtanult a magyaron és a szülői házban elsajátított bolgáron kívül.

Jogi diplomája megszerzése után szülőföldjén lett ügyvéd, fenntartva a kapcsolatot a Vasvári Pál köré csoportosult fiatalokkal, Vidats Jánossal életreszló barátságot kötött. Szabad-ságharcunkban nemzetörként, majd honvédtisztként vesz részt. 1849-ben sebesülése miatt hordágyon viszik a világi fegyverletételhez. Dunyov tudott hatni a tömegekre, szónoklatai,

szervezőkészsége miatt először halálra, majd 10 év várfogságra ítélték. Josefstadban raboskodott más honvédekkel együtt. Cellatársai közé tartozott a neves tudós, régész, kutató Rómer Flóris. Szegénysége miatt csak a rabkosztot fogyaszthatta (napi 10 krajcárnyi étel + kenyér). Amikor 30 forint adományt kapott Aradról, büszkén visszautasította. Nem törte meg a fogság, büntetése letöltése után Olaszországba szökött, Garibaldi táborába. „Az ellenség mindig ugyanaz itt, mely odahaza rabigába hajtja sújtott nemzetünket. Ha meggyöngítjük itten: annál kevesebb lesz teendőnk vele odahaza.” – vallotta később.

Bátran küzdött: amikor 1860. október 1-jén Voltturnónál bal lábát veszti, sebesülten sem hagyja el a csatateret. Ezért Garibaldi ezredessé lépteti elő és alakulatát róla nevezi el. „Olyan ember számára, mint ön, minden dicséret kevés” – mondja neki elismerően. Szavai beleégtek Dunyov lelkébe. Hűségesen követte Garibaldit balsorsában is. (Más emigránsok, például Türr István ezt nem tették.) Fennmaradt leveleiben „legkedvesebb tábornok!” (1862) és „szertett tábornok” (1871) megszólítással fordul hozzá.

Mint Kossuth, ő is visszautasította a kiegyezést. Nem követte hazautazó József öccsét. Amikor idehaza képviselőnek jelölték, udvarias levélben visszautasította.

Olasz katonai nyugdíjból éldegélt családjával. Tudományos tevékenységet folytatott, cikkeket írt és lefordította Boccardo földrajz és kereskedelem-történeti könyvét magyarra.

1889-ben bekövetkezett halálakor Pistoia-ban olasz katonai tiszteletadással temették el. Egyaránt volt hőse a magyarságnak, az olasz egységmozgalomnak, a bánáti román és bolgár nemzetiségnek.

1969-ben az angyalföldi Tünde utca megkapta Dunyov István nevét. Itt szerény emléktábla hirdeti hősi emlékét.

Róbert Péter

Soroksári német lakosok (Dudás Lajos reprodukciója Uránia dialemezről)